

קוד אתיקה במחקר עם נפגעי ונפגעות עבירה

מחברים

פרופ' קרן גואטה – אוניברסיטת בר-אילן, מנהלת שותפה באגודה הישראלית לויקטימולוגיה
ד"ר גילה יעקב – מכללת עמק יזרעאל, מומחית בתחום האתיקה
ד"ר יעל להב – אוניברסיטת תל-אביב, הוועד המנהל, האגודה הישראלית לויקטימולוגיה
עו"ס נחום מיכאלי – הוועדה לאתיקה מקצועית של ארגון העובדים הסוציאליים
פרופ' עו"ד דנה פוגץ' – הקרייה האקדמית אונו, מנהלת שותפה באגודה הישראלית לויקטימולוגיה
ד"ר עו"ד כרמית קלר-חלמיש – איגוד מרכזי הסיוע לנפגעות ונפגעי תקיפה מינית
גב' לרה צינמן – יו"ר ארגון משפחות נרצחים ונרצחות
גב' יעל שרר – מנהלת הלובי למלחמה באלימות מינית

הקדמה

האגודה הישראלית לויקטימולוגיה הוקמה לשם קידום המחקר בתחום נפגעי עבירה. תכלית שליחותם של החוקרים והחוקרות בתחום היא להוסיף ידע תיאורטי ואמפירי ולקדם טיפול מיטבי מבוסס ידע לנפגעות ולנפגעי עבירה. האגודה רואה ערך גדול בקיום המחקר באופן מכבד ושיתופי. לנוכח רגישויות מיוחדות הנוגעות למחקר עם אוכלוסייה זו נוסח קוד אתי זה ככלי מנחה לחוקרים ולחוקרות בתחום. צוות כתיבת הקוד האתי משקף את התמהיל הייחודי של האגודה הישראלית לויקטימולוגיה, שבה חברים אנשי מחקר המביאים איתם ידע מחקרי ותיאורטי, אנשי שטח (למשל, עובדים סוציאליים ועורכי דין) ונפגעי עבירה בעלי ידע מניסיון אישי. מסמך זה מבקש להוסיף רובד על מסמכים וכללי אתיקה הנוגעים למחקר בבני אדם. בפעילות על פי הכללים המנחים בקוד זה, מקבלים על עצמם החוקרים והחוקרות מחויבויות נוספות הנגזרות מאופי המחקר עם האוכלוסייה הנדונה. לפיכך, המסמך כתוב כך שיוכל ללוות את התהליך המחקרי ולהציב עקרונות וערכים שינחו את החוקרים והחוקרות בכל שלב. זאת במטרה לקדם מחקר משתף באופן ראוי.

מטרות הקוד האתי

- אפיון הערכים המנחים את החוקרים והחוקרות בתחום.
- חיזוק הגישה של מחקר ראוי בשיתוף נפגעי ונפגעות עבירה.
- העלאת המודעות של חוקרים וחוקרות בתחום למרכיבים הדורשים תשומת לב מיוחדת בניהול המחקר עם נפגעי ונפגעות עבירה.
- התוויית דרכי פעולה בעת ביצוע מחקרים עם נפגעי ונפגעות עבירה.

ערכים אתיים במחקר עם נפגעי ונפגעות עבירה

על פי הקוד האתי, ערכי המחקר עם נפגעי ונפגעות עבירה מבוססים על מודל מיודע טראומה.

הקוד האתי המבוסס על מודל מיודע טראומה עם נפגעי ונפגעות עבירה מתאר התוויות לביצוע מחקרים בהם הוטמעו ערכים ועקרונות נרחבים, מתוך כוונה להפוך את המחקר למותאם ורגיש דיו לטראומה ולהשלכותיה. ערכים אלו הם:

מקצועיות

- מודעות לשכיחות של טראומה באוכלוסייה ולהשלכותיה על הפרט.
- הטמעה של ידע על טראומה בכל שלבי הפעולה של המחקר.

כבוד האדם

- שמירה על מוגנות של משתתפי ומשתתפות המחקר ושל החוקרים והחוקרות.
- יצירת שקיפות, אמון והוגנות באשר להליכי המחקר.

אוטונומיה ושותפות

- בניית שותפות, העצמה, וצמצום פערי כוחות בין עורכי ועורכות המחקר למשתתפיו ולמשתתפותיו.

דאגה לטובתם של משתתפי ומשתתפות המחקר ואי גרימת נזק

- ניהול המחקר באופן הדואג לטובתם ולרווחתם הנפשית של משתתפי ומשתתפות המחקר ושל החוקרים והחוקרות.
- מודעות לנזק יטרונגי פוטנציאלי במהלך מחקר המחייבת נקיטת עמדה פעילה למניעת נזק.

למי מיועד הקוד האתי?

הקוד נועד להנחות את קהילת החוקרים והחוקרות בתחום מחקר עם נפגעי ונפגעות עבירה בישראל.

הקוד האתי

כללים ונורמות

1. כללי

- 1.1 המחקר עם נפגעי ונפגעות עבירה מחייב רגישות רבה. לכן ראוי שהעוסקים והעוסקות בתחום יונחו, יחד עם הנחיה על פי כללי האתיקה המקובלים במחקר האקדמי, גם על פי כללי אתיקה ייעודיים, תוך שימת לב לרגישות התחום.
- 1.2 הגם שהמחקר מתנהל בשיתוף עם נפגעי ונפגעות העבירה, יש חשיבות רבה למודעות לאחריות המיוחדת המוטלת על החוקרים והחוקרות בתחום זה כפי שתפורט במסמך.

2. שלב תכנון המחקר

- 2.1 **מקצועיות** – העוסקים והעוסקות במחקר עם נפגעי ונפגעות עבירה יהיו בעלי הכשרה, ליווי והדרכה מתאימים.
- 2.1.1 התאמתם של המראיינים והמראיינות במחקר עם נפגעי ונפגעות עבירה תיבחן על פי הרקע האישי שלהם ועמדתם בנושא.
- 2.1.2 בכפוף לאפשרויות תקציביות, במחקר במתודה איכותנית המחייבת יצירת קשרי אמון בין המראיינים והמראיינות למרואיינים והמרואיינות, יש לבחון אפשרות לתת למשתתפי ומשתתפות המחקר לבחור את מינם של המראיינים והמראיינות.
- 2.1.3 יש לפתח כלים להערכה ולניהול של סיכון לשלומם הנפשי והפיזי הן של המרואיינים והמרואיינות והן של החוקרים והחוקרות כחלק ממתווה של כל הצעת מחקר.
- 2.1.4 בפנייה הראשונה למשתתפים ולמשתתפות הפוטנציאליים של מחקר איכותני בתחום נפגעי ונפגעות עבירה יש להיעזר בגורם מתווך המכיר היטב את המשתתפים והמשתתפות הפוטנציאליים, ויחד עימו לגבש החלטה מושכלת באשר לאופן הפנייה ועיתויה.
- 2.1.5 יש לערוך תיאום ציפיות למשתתפי ומשתתפות המחקר כדי שלא יתלו תקוות לפתרון בעיות מול גופים שונים בעקבות ההשתתפות במחקר.
- 2.1.6 יש לגבש מבעוד מועד פרוטוקולים לתגובות ולאמצעים שיינקטו במקרה של נזק שנגרם כתוצאה מן ההשתתפות במחקר.

- 2.2 בשל רגישות הנושא והטרחה והסיכון הכרוכים במחקר עבור נפגעי ונפגעות עבירה, יש לבחון מבעוד מועד את תרומתו הפוטנציאלית.
- 2.2.1 יש להעדיף מחקרים שיש בהם כדי לתרום לכלל החברה ולהשפיע על מדיניות או דרכי טיפול בנושא.
- 2.2.2 יש להימנע מלקיים ראיונות עם נפגעי ונפגעות עבירה לצורך עבודות סמינריוניות או אף עבודות גמר לתואר ראשון, אלא במקרים מיוחדים.
- 2.3 **הסכמה וסודיות** – יש לספק למשתתפים ולמשתתפות במחקר את מירב המידע על אודותיו כדי לאפשר החלטה מושכלת באשר להשתתפות במחקר.
- 2.3.1 בעת פרסום קול קורא יש לציין את מירב הפרטים, לרבות שמות החוקרים והחוקרות, מסגרת המחקר, כלי איסוף הנתונים, והדרישות מן המשתתפים והמשתתפות במחקר (זמן נדרש וכד').
- 2.3.2 הקול הקורא ראוי שיהיה מנוסח בקפידה וברגישות כלפי המשתתפים והמשתתפות המוזמנים.
- 2.3.3 במקרה של פרסום קול קורא בקבוצות סגורות וייעודיות לנפגעי ולנפגעות עבירה ברשתות חברתיות, יש להקפיד ולבקש לכך אישור מראש ממנהלי וממנהלות הקבוצות.
- 2.3.4 אין לחלץ ציטוטים או מידע מקבוצות סגורות ברשתות החברתיות לצורך מחקר מבלי לקבל את הסכמת כל חברי וחברות הקבוצה.
- 2.3.5 במקרה של פרסום קול קורא ברשתות חברתיות יש לציין בקול הקורא כי אין להפנותו לנפגעים ולנפגעות באופן פומבי ובכך לחשוף את זהותם, אלא במידת הצורך לשלוח אל הנפגעים והנפגעות באופן פרטי את הקול הקורא.
- 2.3.6 חשוב להבהיר מראש למשתתפי ומשתתפות המחקר כי זכותם לסגת בכל עת מהסכמתם ולבקש למנוע את השתתפותם במחקר.
- 2.3.7 חשוב לעודד את משתתפי ומשתתפות המחקר לשאול שאלות על המחקר בטרם יחתמו על טופס הסכמה מדעת.
- 2.3.8 ניתן להציע פיצוי על אובדן זמן למשתתפי ומשתתפות המחקר, אך יש לעשות זאת באופן רגיש ולהציג זאת כפיצוי על ביטול הזמן ולהבהיר כי הפיצוי ניתן באופן שווה לכולם.

3. שלב איסוף הנתונים

3.1 **רגישות** – יש לבחון מהו העיתוי המתאים לאיסוף הנתונים למול מועד אירוע העבירה. כמו כן, יש להימנע ככל הניתן מפנייה בתקופות רגישות כמו תקופת החגים וימי הזיכרון הלאומיים.

3.2 במחקר המתבצע במסגרת שבה נפגעי ונפגעות עבירה שוהים או זוכים לטיפול נפשי יש להקפיד שאיסוף המידע והראיונות לא יתבצעו על ידי המטפלים והמטפלות בנפגעי ונפגעות העבירה כדי לא לפגוע בתהליך הטיפול.

3.3 **הסכמה מדעת** – על החוקרים והחוקרות במחקר עם נפגעי ונפגעות עבירה להבטיח כי המשתתפים והמשתתפות במחקר יתנו מבעוד מועד את הסכמתם, רצוי בכתב, ויבינו את משמעות הסכמתם והשלכותיה.

3.3.1 יש להבהיר מראש כי ייתכן שהמחקר ותוצאותיו יתפרסמו כמאמר בכתב עת או כספר.

3.3.2 במקרה שמשתתפי ומשתתפות המחקר הם קטינים וקטינות או פסולי ופסולות דין, יש להקפיד לקבל את הסכמת האפוטרופסים עליהם.

3.4 **סודיות** – עורכי ועורכות המחקר יקפידו על שמירת סודיות בנוגע למשתתפי ומשתתפות המחקר ולמידע שהושג על אודותיהם, אלא אם המשתתפים והמשתתפות התירו את גילוי הסוד.

3.4.1 במחקר עם קטינים וקטינות ומתמודדי ומתמודדות נפש יש להבהיר מראש כי הסודיות מסויגת (limited confidentiality) בשל אפשרות קיומה של חובת דיווח (לרוב אין).

3.4.2 גם אם מי מהמשתתפים והמשתתפות התירו את גילוי הסוד, כפי שתואר בסעיף 3.4, ראוי שהחוקרים והחוקרות יביאו בחשבון את המורכבות הפוטנציאלית של המניעים שבבסיס החלטת המשתתפים והמשתתפות (כגון רצון לרצות את החוקר או החוקרת או ציפייה של המשתתפים והמשתתפות במחקר כי גילוי הסוד יבטיח בהמשך קבלת טיפול או עזרה) ואף יתייעצו עם אנשי ונשות טיפול בתחום טרם פרסום הפרטים.

3.4.3 מומלץ לקבל את אישור הכותבים והכותבות כאשר נעשה שימוש מסיבי בחומרים שכתבו נפגעי ונפגעות עבירה, גם אם פורסמו בפומבי.

3.5 **אי גרימת נזק, אמון וביטחון** – עורכי ועורכות המחקר יבטיחו תנאים הולמים לקיום ריאיון או מילוי שאלון, יהיו ערים למצבים של אי נוחות,

מצוקה, פגיעה, סיכון או חסכים גופניים או נפשיים העלולים להיגרם למשתתפי ומשתתפות המחקר עקב ההשתתפות במחקר, ויציעו קבלת עזרה במידת הצורך על ידי הפנייה לגורמים רלוונטיים. על החוקרים והחוקרות להימנע מכל נקיטת אסטרטגיה הדורשת מיומנויות טיפוליות במצבים אלו.

3.5.1 יש להקפיד על אווירה נעימה, בטוחה, מקבלת ולא שיפוטית ולתת את הדעת על בחירת השפה בדיאלוג עם נפגעי ונפגעות העבירה.

3.5.2 יש להבהיר למשתתפי ומשתתפות המחקר כי מטרת ההשתתפות במחקר היא איסוף נתונים מחקרניים בלבד וכי לא ייכלל מתן חוות דעת טיפולית או התוויות טיפוליות.

3.5.3 יש להקפיד שהריאיון ואיסוף הנתונים יתמקדו בנושא המחקר ולא יגלשו לנושאים אחרים שאינם כלולים במסגרת המחקר.

3.5.4 יש להבהיר למשתתפי ומשתתפות המחקר באופן מתמשך ולא רק בפתחת שלב איסוף הנתונים כי באפשרותם לבחור אילו פרטי מידע לספק ואילו לשמור למועד אחר או להימנע כלל מלמוסרם.

3.5.5 על החוקרים והחוקרות לנסות לזהות סימני מצוקה בלתי מילוליים המרמזים על אי נוחות של המשתתפים והמשתתפות סביב פרטי מידע מסוימים שלגביהם הם נשאלו.

3.5.6 לאחר קיום הריאיון או מילוי השאלון יש לספק למשתתפי ומשתתפות המחקר מספר טלפון שיאפשר להם ליצור קשר ישיר עם עורכי ועורכות המחקר בנוגע לכל עניין הקשור למחקר ולמעורבותם בו.

3.6 איסוף נתונים באופן מקוון

3.6.1 טרם פרסום שאלונים מקוונים או פרסום קול קורא בנושא מחקר עם נפגעי ונפגעות עבירה יש לצרף אזהרה כי התכנים שיובאו עלולים להיות קשים לצפייה (אזהרת טריגר).

3.6.2 שאלונים מקוונים יכללו הסבר מפורט על המחקר, טופס הסכמה מדעת מקוון, הפנייה בתחילת הסקר ובסופו לגופים שיכולים לספק סיוע, וכן רישום של פרטי החוקרים והחוקרות (דוא"ל וטלפון) לשם יצירת קשר.

3.6.3 הסקרים המקוונים יהיו אנונימיים, אלא אם כן נמסרה הסכמה מראש. במקרה שמשתתפי ומשתתפות המחקר מתבקשים למסור פרטים (לדוגמה, כתובת דוא"ל) צריכה להופיע הצדקה לכך (לדוגמה, לשם קבלת פיצוי על ההשתתפות). אין לעשות שימוש בפרטים אלה לצרכים אחרים.

- 3.6.4 במקרה שמתתפי ומשתתפות המחקר פונים לחוקר או לחוקרת לשם שיתוף או קבלת עזרה, על החוקר או החוקרת לתת מענה הולם.
- 3.6.5 על החוקרים והחוקרות להפגין רגישות ולשמור על הגבולות בינם ובין משתתפי ומשתתפות המחקר ולהימנע ממעורבות יתר ומחודרנות סביב מצבם של משתתפי ומשתתפות המחקר. כמו כן, על החוקרים והחוקרות להבהיר בפני משתתפי ומשתתפות המחקר כי אפשרות הסיוע היחידה הנתונה בידי עורכי ועורכות המחקר היא הפניית משתתפי ומשתתפות המחקר לגורמים מסייעים.
- 3.6.6 יש להקפיד הקפדה יתרה על אבטחת מידע ומניעת זליגת מידע מחקרי מקוון באמצעות שימוש בסיסמה לפגישות המתבצעות באמצעות תוכנות היוועדות מקוונות (למשל Zoom), יצירת חדר המתנה ושימוש באוזניות ובאמצעים טכנולוגיים נוספים.
- 3.6.7 יש לבחון עם נפגעי ונפגעות עבירה המפרסמים חומרים במרחב המקוון הסכמה או סירוב לשימוש במידע שפירסמו לטובת מחקר.
- 3.6.8 שימוש במידע המפורסם באופן פומבי במרחב המקוון – ראוי לפנות למי שפרסם את המידע ולבקש אישור לשימוש במידע ולבחון אם המפרסם מעדיף ששמו יהיה חסוי או מזוהה.
- 3.6.9 בעת מתן קרדיט לנפגע או לנפגעת העבירה יש להתחשב בהיקף אוכלוסיית המחקר (כך למשל, במחקר המנתח בלוג או פוסטים של נפגע או נפגעת עבירה אחד או אחת, מומלץ לברר אם רצונם בקרדיט).

4. שלב ניתוח ממצאי המחקר

- 4.1 במחקרים איכותניים ראוי להעביר לידיעת משתתפי ומשתתפות המחקר כל חומר שיפורסם בשםם כציטוט או כסיכום דבריהם.
- 4.2 ניתוח הנתונים ייעשה באופן חסוי תוך הקפדה על הימנעות משילוב פרטים מזוהים של משתתפי ומשתתפות המחקר.

5. שלב פרסום דו"ח המחקר

- 5.1 בעת פרסום דו"ח המחקר עורכי ועורכות המחקר יזקפו לזכותם אך ורק פעולות שביצעו בהקשר של המחקר ויקפידו לזקוף לזכות אחרים, כולל נפגעי ונפגעות עבירה שהסכימו לכך, את תרומתם לפעולות אלו.
- 5.2 בשל רגישות הנושא של היפגעות מעבירה וחשיבותו יש להביא בחשבון את האופן שבו נכתב דו"ח המחקר ואת השפעתו הן על השיח והמדיניות הציבורית והן על משתתפי ומשתתפות המחקר.
- 5.3 מומלץ להודיע למשתתפי ומשתתפות המחקר על פרסום המחקר בכתב עת אקדמי או בספר בעברית או בשפות זרות.
- 5.4 אם המחקר עוסק בחקר מקרה בעל פרופיל תקשורתי גבוה הממוקד בנפגע עבירה ספציפי, מומלץ להודיע למשתתפי ומשתתפות המחקר על הרצאות או על כתבות בתקשורת שבהן מובאות דוגמאות מהמחקר הנוגעות להם.